

Kehitysromaani – kasvatusromaani

IHMISEN KEHITYS JA HÄNEN KASVATTAMISENSA – JOKO ITSEKASVATUKSENA tai kasvattajien toimesta – ovat inhimillisen elämän keskeisiä ja kiehtovimpia tapahtumia. Ei siis ihme, että sanotut ilmiöt ovat kiinnostaneet romaanikirjoittajia eri maissa ja eri aikoina. Onhan esimerkiksi oma kehitys- ja kasvuhistoria aloittelevalle kirjailijalle ikään kuin itsestään tarjoutuva lähdeaineisto. Tuloksena on kehitysromaani.

Näin sanottuna asia tuntuu selvältä. Mutta tutkittaessa minkälaiset laji- eli genretunnusmerkit erottavat kehitysromaanin romaanin muista alalajeista alkavat ongelmat. Saksankielinen tutkimus on pyrkinyt selvittämään lajikysymystä. Ongelman monitahoisuutta kuvaavat kohteen nimeämisessä käytetyt erilaiset termit: *Erziehungsroman*, *Entwicklungsroman*, *Bildungsroman* (sivistysromaani). Englanninkielistä tutkimusta ongelma ei ole juurikaan kiinnostanut. Pragmatiset kasvatusteoreetikotkin puhuvat mieluummin ”sosialisaatiosta” kuin sivistyksestä. Kehitysromaanissa päähenkilö kulkee aikojen kuluessa – harhapolkujakin välillä käyden – kohti kutsumustaan, joka käsitetään suorastaan Jumalan antamaksi. Lajin edeltäjä on Mihail Bahtinin mukaan ollut ”koetusromaani” (*Prüfungsroman*), jossa ei kuvata sankarin varsinaista kehitystä, vaan hän on alusta alkaen valmis. Varsinaisessa kehitysromaanissa päähenkilö muovautuu vähitellen ja kehityksen päämääräkin selviää hänelle vasta vähitellen. Hänen tekonsa eivät aina ole moitteettomia, eivätkä hänen huvittavienkaan ominaisuuksien tarvitse jäädä pimentoon.

Kehitysromaanin isänä pidetään J. W. Goethea, ja lajin prototyypinä vuonna 1795 ilmestynyttä teosta *Wilhelm Meisterin oppivuodet* (1923). Sen päähenkilö on varakas porvarispoika, joka tuntee vetoa näyttelijätaiteeseen ja kulkee erään teatteriseurueen mukana. Hänen päämääränään on kuitenkin sopusointuinen inhimillisyys, johon hän

kaikella tarmollaan pyrkii. Teema on Goethelle hyvin keskeinen. Oikeastaan se läpäisee koko hänen tuotantoaan. Hän kehitteli sitä vielä elämänsä loppuvuosina. Tulos julkistui vuosina 1827–1829 ilmestyneessä jatkossa *Wilhelm Meisterin vaellusvuodet* (1923). Aiemmin omaan itseensä kietoutunut päähenkilö on nyt omaksunut yhteiskunnallis-kasvatuksellisen ihanteen ja suuntaa koko energiansa siihen. Uusi katsantotapa ilmenee rakenteeltaan hajanaisen romaanin ”Pedagoginen provinssi” -nimisessä jaksossa.

Eri aikoina on kirjoitettu sanataideteoksia, joita nimitetään opetusruonoiksi. Sitä vastoin varsinaisia kasvatuseromaaneja, joissa teemana on kasvatustarkoituksellisen toimintana, on ilmestynyt vähemmän. Kuuluisin niistä on J. J. Rousseau (1762, suomeksi 1905 ja 1933).

Voiko kehitysromaanin samalla olla kasvatuseromaani, vaikka ei päähenkilön kasvatusta ole järjestetty ulkopuolisen tahon toimesta niin tendenssisesti kuin *Emile*ssä? Mielestäni voi. Tässä artikkelissa tarkastelen kolmea kaunokirjallista teosta, joita voi pitää kehitysromaanina, päähuomion kohdistuessa niissä ilmeneviin kasvatuksellisiin seikkoihin. Ne ovat: Thomas Mannin (1947–1948) tetralogia *Joosef ja hänen veljensä* (1934–1943, suomennos 1947–1948), Toivo Pekkasen *Tehtaan varjossa* (1934) sekä Mikael Niemen *Populaarimusiikkia Vittulajänkältä* (2000, suomennos 2001).

Konepaja, kirjat ja elämä

TEHTAAN VARJOSSA -romaanissa Pekkanen (1934) kuvaa asiallisesti – ja huumorittomasti – 1920-luvun nuorisoa, johon hän itsekin kuului. Miljöökkin on hänelle läheinen: kotkalaisen työläisväestön elämäpiiri.

Teos alkaa kuvauksella vapautetun punavangin Mikko Oinon kuolemasta. Vankileirillä heikontunut mies ei kestä kotona saamaansa vahvaa ravintoa. Äiti jää leskeksi neljän alaikäisen lapsen kanssa. Heistä vanhin, Samuel, on teoksen päähenkilö. Romaani on kuvaus-

ta hänen taistelustaan proletaariluokan alimmalta asteelta kunnioitukseksi ammattimieheksi ja – ennen kaikkea – ihmiseksi.

Yhden huoneen asunnossaan Oinon perhe on ollut köyhä mutta onnellinen. Syttynyt veljessota tuhoaa heidän pienen onnensa. Usko tulevaisuuteen on kuitenkin vahva. Äiti käy ansiotyössä, mutta Samuelista tulee perheen varsinainen päämies. Tyynenä ja hiljaisena hän pitää huolen sisaruksistaan.

Perheen tuttavan ammattimiehen suosituksesta Samuel pääsee töihin konepajaan. Siellä häntä kohtaa koneiden, melun ja ilkeiden työtoverien maailma. Huomattuaan Samuelin fyysisesti surkean olemuksen ja aran avuttomuuden toverit aloittavat systemaattisen työpaikkakiusaamisen. Kertoja kuitenkin ymmärtää kiusaamisen syyn: konepajatyö on likaista, raskasta ja ennen muuta äärettömän yksitoikkoista. Sodanjälkeinen ravinnon puute lisää elämän kurjuutta. Siksi ajattelematon kiusaaminen tuottaa vaihtelua. "Proletaarinen älyniekka" ei kaihda puolustuskyvyttömänkään nolostuttamista.

Samuel vihaa työtovereitaan mutta kätkee raivonsa vaiteliaisuuteen. Arkielämän tylsyyttä hän pakenee kuvittelujensa ja ajatustensa maailmaan. Onhan sentään kirjasto, josta voi lainata huvittavaa ja valistavaa lukemista.

Myöhemmin Samuel pääsee työkaluviilaajaksi, mikä nostaa hänen arvoaan työtoverien silmissä. Vähäinen mutta säännöllinen ansiotulo antaa mahdollisuuden perheen elintason hitaaseen mutta varmaan nousuun. Ulkoinen olemuskin kohentuu säännöllisen parturissaikäynnin ja pyhävaatteiden ansiosta. Hän liittyy sosiaalidemokraattiseen nuorisoliittoon ja ammattiosastoon. Melkoisesta lukeneisuudesta ja verbaalisista kyvyistään huolimatta ujo Samuel jää kuitenkin passiiviseksi kuuntelijaksi. Vähitellen tulevat kuvaan tanssiaisat – ja naiset.

Ennen päätoimiseksi kirjailijaksi ryhtymistään Toivo Pekkanen työskenteli Kotkan kaupungin konepajassa. Kuvassa Pekkanen (takarivissä side otsalla) työtovereineen 1920-luvun loppupuolella. Kuva Keijo Ahdin (1967) teoksesta Toivo Pekkasen kirjailijantie

Perheenjäsenet ovat Samuelille rakkaita, mutta sisimpänsä hän heilä sulkee. Ei edes äiti pääse kovinkaan paljon perille poikansa maailmoista. Samuel onkin kehittynyt tasolle, johon yksinkertaisella äidillä ei voi olla näköalaa. Sisar ja veljet etsivät omaa elämänsuuntaansa, joten vaitelias Samuel saa heidän puolestaan olla omilla mietteissään.

Samuelin sosiaalinen maailma laajenee, kun hän tutustuu kahteen ikätoveriinsa, jotka niin ikään ovat isänsä menettäneitä köyhiä orpoja. Heistä Eemeli on kaunis ja seurallinen, Frans puolestaan hiljainen kuuntelija. Kolmikon ystävyys muotoutuu hyvin kiinteäksi. Siinä on suorastaan homoeroottinen sävy. Tämä käy ilmi silloin, kun Eemeli löytää tyttöystävän. He pitävät yhteyttä sittenkin, mutta tuntevat, että jotakin on särkynyt. Kolmikkosuhde hajoaa lopullisesti, kun Samuelkin löytää tyttöystävän ja Eemeli muuttaa Amerikkaan.

Romaanin ajallinen kaari päättyy kolmekymmentäluvun taitteen pulavuosiin. Oinon perheellä asiat hoituvat kyllä melko hyvin. Äidin kuollessa aikuistuneet sisarukset ovat muuttaneet kotoa. Vanhapoika Samuel jää asumaan kotia – nyt kaksihuoneista – yksinään. Vapaa-aikanaan hän hakee ihmiskontakteja mutta myös lueskelee ja mietiskelee kuten ennenkin. Samalla hän rakentaa omaa maailman- ja elämänsä katsomustaan.

Samuelin naissuhteet muodostuvat ongelmallisiksi. Hän solmii suhteen Elsa-nimisen palvelustyön kanssa. Suhde ei ole harmoninen, koska kummankin odotukset ovat kaukana toisistaan: Elsa haluaa avioliiton, omakotitalon ja lapsia, Samuel vain vapaahetkiensä suostuttajaa.

Onko Samuel sitten vain itsekäs nautiskelija? Näin ei asia ole, sillä Samuel haluaa kasvaa eettiseksi persoonaksi, joka toimii vastuullisesti. Tähän hänellä on luontumukset. Onhan hän sitkeästi ponnistellen pystynyt elättämään äitinsä ja sisaruksensa. Mutta Elsa ei vastaa hänen henkistä tasoaan. Se paljastuu konkreettisesti silloin, kun Samuel tutustuu työtoverinsa vaimoon Eliisaan. He huomaavat heti olevansa henkisiä sukulaisia. Jo ensi tapaamisesta kehkeytyy kiihkeä eroottinen tunnesuhde, jonka molemmat pystyvät hillitsemään melko pitkään. Elämäniloinen ja keskinkertaisuudessaan paksunahkainen Eliisan aviomies ei lopultakaan huomaa, mitä on tekeillä. Tosin hän hieman kummastelee muun muassa sitä, että hänen on tarvinnut lähteä kesken makeiden iltaunien vaimonsa kanssa lavatansseihin, vaikka paikalle päästyä Eliisa ei haluakaan tanssia. Kilttinä miehenä hän kuittaa asian miehekkään hyväntahtoisesti: hän on ennättänyt tottua odottamaan naisilta mitä tahansa. Eliisan vetää tansseihin kiihkeä halu tavata Samuel. Illasta seuraa tapahtumasarja, jossa toisiinsa kiintyneet menevät liian pitkälle. Perheenäidin vaistot kuitenkin pakottavat Eliisan suhteen jyrkkään lopettamiseen.

Jumalan keksintö

JOOSEF-SARJA SIIJOITTUU itämaiden humisevaan menneisyyteen, jossa ajan logiikka on toisenlainen kuin länsimaissa. Teoksessa

kerrotaan Orientin eri maiden kulttuureista, joilla kullakin on oma ajanmääritystapansa. Monesti kertoja huomauttaa ajan suhteellisuudesta. Esimerkiksi Jaakobin palvelijan Eliesserin kertoessa Joosefille heimon alkuhistoriaa “kieli jakaantui hänen puheessaan”. Oliko kantaisä Aabraham Joosefin isoisänisä? Se oli mahdotonta, sillä hän oli kahdenkymmenen miespolven takainen. Mutta vuolassanaiset kertojat eivät välitä moisista “epätarkkuuksista”. Mikä on kerran tapahtunut tapahtuu uudelleen, tosin hieman toisessa muodossa. Historiankäsitys on silloin syklinen. Ilmiössä voi nähdä myös “keksityn tradition”, jonka tärkeä funktio on pitää yllä ja lujittaa yhteisön – tässä tapauksessa Israelin heimon – itsetuntoa.

Tetralogian ensimmäinen osa, *Jaakobin tarina*, on valmistava jakso varsinaiselle Joosefin tarinalle. Tämä noudattaa ensimmäisen Mooseksen kirjan (luvut 37–49) tunnettua kertomusta. Sen perusteellinen kerronta romaanissa vaatii noin 1 500 sivua. Kerronta on monitasoista, selittelevää ja filosofoivaa. Sinikka Kallio-Visapään (1955) mukaan sille on ominaista alituinen tarkastelupisteen vaihtuminen tapahtumien kaksinaisluonnetta korostavasta myyttisestä kerronnasta nykytieteen selitykseen asti. Siten syntyy monivivahteinen dialektinen kudelma. Tetralogia on Bahtinin termejä käyttäen “moniääninen”, jossa eri äänet itsenäisinä säestävät toisiaan.

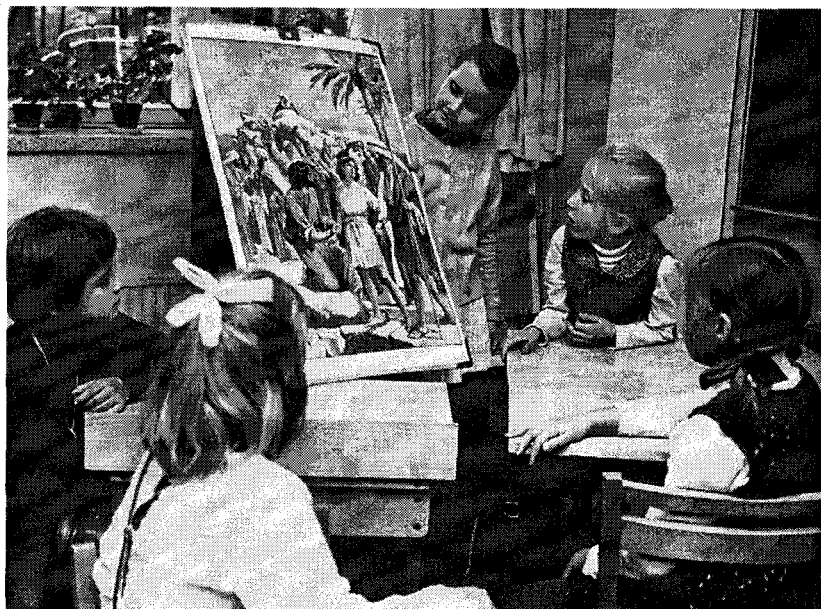
Teoksen neljä osaa eroavat sävyiltään. Kahden ensimmäisen tempo on vilkas, mutta kolmannessa vauhti verkkautuu ja virtaa neljännessä leveänä eppisenä kymenä. Päähenkilön kohtalo on monipolvinen. Kahdesti hänet painetaan alas: ensin veljien heittämänä kairoon, myöhemmin egyptiläiseen vankilaan. Mutta nousu vankikuopasta onkin sitten huikea. Herrahissi on nopea ja vie ylös faaraan palveluksen “yleisilmäyksen herraksi”, joka ei nakertele pikkuasioita ja joka on miltei jumala. Viimeisessä osassa, *Joosef ruokkijassa*, sävy onkin sitten vapautunut. Mukaan tulee huumorikin. Sitä paitsi kaikki päättyy sydämelliseen sovintoon Joosefin ja veljesten kesken. Harmoninen päätös on tunnusomainen laajalle porvarilliselle romaanille; ajateltakoon vaikka Kiven *Seitsemän veljeksien* seesteistä loppua. Lukijaa aktivoiva raastava keskeneräisyys on myöhemmän ro-

maanimuodon päättämistapa. Kova kohtalo on lopultakin vain pahaa unta, joka muuttuu lopussa hyväksi. "Ja niin tässä nyt sitten päättyy kaunis tarina ja Jumalan keksintö", lopettaa kertoja tarinansa. Jumalahan olisi voinut järjestää tapahtumat toisinkin, mutta hän oli tahtonut kasvattaa Joosefia, hänen veljiään – ja myöhemmin myös Egyptiin siirtynyttä Israelin kansaa.

Jaakob oli palvellut ahnetta enoan Laabania kolme kertaa seitsemän vuotta saadakseen vaimokseen ensin Leean, sitten Raakelin ja vielä yhden seitsenvuotiskauden lammaskarjan hankkimiseksi. Raakel oli hänen sydämensä rakastettu, joten ei ihme, että lempipuolisosta syntynyt Joosef on vanhalle Jaakobille rakkain lapsi. Hän saa heimon keskuudessa erityisaseman ja -kohtelun. Vanhempien veljien joutuessa paimentamaan karjaa ja tekemään työtä vuorotta Joosef voi työskennellä silloin kun häntä huvittaa. Muut ajat hän käyttää opiskeluun ja henkeviin keskusteluihin Eliesserin tai isänsä kanssa.

Kauniina ja älykkäänä nuorukaisena Joosef on kaikkien suosiossa siinä määrin, että hän ajautuu hybristilaan: kaikkihan häntä rakastavat ja kaikkien pitää häntä rakastaa! Erikoisasema sinänsä ärsyttää vanhempia veljiä, eikä nuorukaisen kielimiset heidän laiminlyönneistään ja luvattomista teoistaan kunnioitetulle isälle helpota tilannetta. Naiivin ylimielisenä Joosef ei näe vaaraa, johon on joutunut tai uskoo selviävänsä veljiä mielistelemällä. Seurauksena on yleisesti tunnettu tapahtumaketju, jonka loppupiste on Joosefin myyminen Egyptiin orjaksi. Tietenkään veljet eivät aavista, mihin lahjakas nuorukainen rikkaassa sivilisaatiovaltiossa voi päästä etenkin onnen ollessa mukana.

Vaikka Joosef kestää pyhimyksen lailla Potifarin kauniin vaimon viettely-yritykset, Jumala on halunnut jälleen nöyryyttää Joosefia. Seuraa monivuotinen vankilaperiodi. Vankilassakin nuoren miehen persoonallisuuden lumo ja älykkyys pääsevät esiin, ja lopulta Jumala nostaa kuoppaan joutuneen, korottaa maahan lyödyn. Joosefista tulee Egyptinmaan elintason viisas ylläpitäjä. Nyt hänellä olisi tilaisuus kostaa Egyptiin viljaa hakemaan tulleeille veljilleen. Veri on kuitenkin

Vanhan Testamentin myyttinen tarina Joosefista on aikojen kuluessa viehättänyt niin alakoululaisia kuin kirjailijoitakin

vettä sakeampaa, joten tilanteen herrana Joosef tyytyy vain koettelemaan veljiään. Kuten tunnettua, se tapahtuu ovelalla tavalla, ja lopulta Joosef paljastaa veljilleen, kuka hän on. Kosto pelkääville miehille hän antaa anteeksi, koska Jumala on järjestänyt kaikki parhain päin.

Sivistyminen on ihmiseksi kasvamista

KEHITTYÄKÖ ITSENSÄ ja perheensä elättäväksi ammatti-ihmiseksi ja mahdollisesti luovaksi ja tehokkaaksi tuotannon tekijäksi vai ihmiseksi sinänsä, on kasvatuksen ja koulutuksen ikuisuuskyseminen. Etenkin viime aikoina asia on keskusteluttanut kasvatusväkeä, koska tuotantoelämä odottaa peruskoulutukselta entistä parempia valmiuksia nimenomaan työuraa varten. Lasten ja nuorison koulutuksessa olisi otettava huomioon molemmat aspektit.

Ihmiseksi kasvamisesta on helppo puhua, mutta mistä silloin on tarkemmin ottaen kysymys? Ihminenhan ei ole kone, joka on tehokas mutta toiminnoiltaan rajallinen. Asiaa selvennettäessä putkahtavat esiin sanat inhimillisyys, humanisuus ja sivistys. Inhimillisyys tarkoittaa ihmiselle luonteenomaisia ominaisuuksia. Niihin kuuluu ensinnäkin tietty fyysinen ja psyykinen rajoittuneisuus. Myös yleinen empatia ja lähimmäisenrakkaus kuuluvat inhimillisyyteen. Humanisuus on mielen avaruutta ja suvaitsevaisuutta. Sivistys onkin jo laajempaa tarkastelua vaativa käsite. Usein sen synonyyminä käytetään – hieman epätarkasti – sanaa “kulttuuri”. Tutkimuksessaan sivistys-sanana muodostumishistoriasta Martti Rapola huomauttaa, että “perimmältään suomen 'sivistys' on ollut eettillinen, jossain määrin esteettinenkin käsite. Sen juuret ovat imeneet voimaa mieluummin sivilisaation kuin kulttuurin maaperästä”. Käsite on saksalaisen ajattelun valistuksen projektiin liittävä tuotos. Niin sanottujen filantropistien piirissä myös ruumiillisuus oli sivistettävissä; ihanne oli henkevä tarzan. Uushumanistien ajattelussa sivistys rajoitettiin pään asiaksi, ja hegeliläisyydessä sen sisältö kapeni eettiseksi halujen hallinnaksi.

Pauli Siljander toteaa, että kasvatusteoria on pyrkinyt olemaan samalla myös sivistysteoriaa. Sivistäminen on ihmisen tarkoituksellista muuttamista sivistävän toiminnan, siis kasvatuksen, avulla. Siinä tieto ja taito jalostetaan oppimisen kautta yksilön henkiseksi omaisuudeksi. Lapsi syntyy ja sosiaalistuu kulttuuriinsa luontaisesti, mutta sivistyäkseen hänen tulee ponnistella määrätietoisesti. Se voi tapahtua omaehtoisesti tai jonkun instituution toimesta, nykyään koulutuksessa, joka on keskeistä uudentyöppisessä sivistyspolitiikassa. Puhtaimmillaan sivistys ilmenee jatkuvana harrastuksena ja henkisenä kasvuna jalojen, jopa “hyödyttömien”, asioiden parissa. Tässä toiminnassa kehittyvät yksilön maailmankäsitys ja elämänhallinta. J. V. Snellmanin mukaan sivistys on oman itsen ja tradition syvällistä tiedostamista ja luovaa suhtautumista. Havaitsemisen kohteet eivät ilmene kaikille samanlaisina, vaan ne havaitaan “jonakin”, mikä taas riippuu ihmisen käsittämisen eli sivistystasosta. Henkiluontoisista kohteista sivistyneempi näkee enemmän ja selvemmin kuin vähemmän sivistynyt. Se ilmenee esimerkiksi taiteen

“ymmärtämisessä”. Muuttunut havaitsemistapa saattaa merkitä yksilön eriytymistä omasta lähikulttuurista, kohoamista sen yläpuolelle.

Kokoavasti ilmaisten ihmiseksi kasvaminen on kasvua ja kehittymistä inhimillisyyteen, humanisuuteen ja sivistykseen.

Nähdä pitemmälle kuin isä

SAMUELIN KASVU ihmisyyteen alkaa rajatilanteesta, joka syntyy perheenisän kuoltua. Samuel haluaa pitää perheen koossa: nuorempia sisaruksia ei anneta lastenkotiin. Perheen säilyttäminen vaatii terästymistä. Samuelin on tehtävä ankarasti työtä epäsuotuisissa olosuhteissa. Se kasvattaa häntä askeettisuuteen. Kaksikymmentäluvun suomalaisessa kasvatuksessa korostettiin askeettisuuden luonnetta kasvattava vaikutusta lähinnä saksalaisen kasvatusetikon Fr. Forsterin vaikutuksesta. Se soveltoi sodan runteleman maan henkiseen jälleenrakentamiseen – ja kieltolakimentaliteettiin. Ahdasta liikku-ma-alaansa kodin ja työpaikan välillä Samuel laajentaa lukemalla. Aluksi hän lueskelee romaaneja ja matkakuvauksia. Konepajan ankeudessa puberteetti-ikäinen nuorukainen kohoaa arjen ja työtoveriensa yläpuolelle: “Tuntiessaan selässään miesten säälivät katseet, poikien pahanilkisyyden ja nuorukaisten röyhkeyden hän pakeni ajatustensa salattuun maailmaan. Siellä hänellä oli paljon tuttavvia, itse Napoleonin saattoi tulla keskustelemaan hänen kanssaan. Mitä hän silloin välittikään näistä miehistä? Mitä he olivatkaan hänen rinnallaan Oliko heillä samanlaisia tuttavvia? Tiesivätkö he edes, kuka Napoleon oli? Oliko heillä edes mitään ajatuksia? Saattoivatko he nähdä mielikuvituksessaan, miltä näyttää Honolulu tai Las Palmas? Samuel katsoi heitä uhmaten: Tiedättekö? hän kysyi ajatuksissaan.”

Samalla Samuel fantiso – naurettavan yltiöpäisestikin –, että hän vielä kohoaa työtovereittensa yläpuolelle ja näyttää, mikä mies hän oikeastaan on. Vuosien kuluttua hänestä tuleekin niin arvostettu työtoveri, että toiset jaksavat kohteliaina kuunnella hänen pitkiä esityksiäänkin elämän biologisesta ihmeellisyydestä.

Samuel haluaa kasvaa inhimilliseksi ihmiseksi, vaikka tietäinkin, että epävarmuus uhkaa: "Häntä saattaa minä päivänä tahansa kohdata vaikkapa työttömyys tai sairaus, hän voi menettää kätensä tai jalkansa tai häneltä voidaan riistää se vähäinen paikka yhteiskunnan koneistossa, josta hän nykyisin saa elatuksensa." Hän ei ole ollenkaan varmistanut elämäänsä tuollaista tapausta varten. F. E. Sillanpään toteamus arki-ihmisestä, joka ei näe kokonaisuutta vaan ahertaa osien maailmassa, kuvaa useimpien työläisten asenteita. He tavoittelevat rahaa ja omaisuutta. Aatteet eivät leiju ammattiosaston kokouksissa, joissa pohditaan vain tuntipalkkoja. Pekkasen novellissa "Tuhannen markan viikkopalkka" henkilöinä on kaksi konepajatyöläistä, jotka saavat höyrykattilan kunnostusurakan. He huhkivat itsensä puoli-kuoliaiksi päästäkseen tuhannen markan viikkoansiolle. Samalla he kuitenkin menettävät sitä energiaa, jota olisi pitänyt käyttää fyysiseen lepoon ja henkiseen kehittämiseen. Samuelille työ on välttämätön paha, pelkästään keino elatuksen hankkimiseksi.

Luullessaan Samuelin saavuttaneen filosofisen rauhan työtoverit erehtyvät, sillä Samuelin sisällä kiehuu. Epävarmuuden tunteen hän voittaa rohkealla ajatuksella, että voittaakseen elämän tulee voittaa itsensä – tarkemmin sanoen: pelkonsa. Epätoivon hetkellä voi painaa korvansa elämän valtasuoneen, joka sykkii niin metsän puissa kuin ihmisissäkin. Bergsonilaisittain sanoen voi tuntea elämän hyökyvän kaikkialla ympärillä.

Samuelin itsetunto on vahva alusta alkaen. Iän karttuessa se vain vahvistuu. Eemelin ja Fransin kanssa hän pohtii elämän suuria linjoja. He ovat samaa mieltä, että ympärillä vilisevää elämää on tutkittava konkreettisesti eikä pelkästään kirjoista. Uskontoon he suhtautuvat epäilevästi; tosin Samuel omaksuu vähitellen deistisen kannan. Eemelillä on varma käsitys, että elämä on elettävä "ylevästi ja puhtaasti". Mutta äitinsä kuoltua hänen arvomaailmansa suuntautuu menestykseen. Hän hylkää tyttöystävänsä ja muuttaa Amerikkaan. Sieltä hän kirjoittelee silloin tällöin. Hänellä on nouseva ura autotehtaassa. Hiljainen Frans ei kestä toveruusliiton hajoamista. Hän katkeroituu ja alkaa juoda. Vähitellen hän vaipuu puliukon asteelle.

Samuelin serkku Pekka Valve, vakaumuksellinen kommunisti, on yhden puhtaan ihanteen varassa elävän miehen prototyyppi. Lapuanliikkeen aikoihin Valve joutuu vaikeuksiin. Edessä on pitkä vankeusrangaistus. Keuhkotautisena hän vapautuu siitä mutta vain kuol lakseen. Aatetoverit hylkäävät miehen, jolla ei ole enää käyttöä luokkataistelussa. Vain Samuel käy häntä katsomassa. Kuolinvuoteellaan Valve ymmärtää, että suunnatessaan kaikki tarmonsia yhteen asiaan monet tärkeät asiat ovat jääneet syrjään, monet arvokkaat kokemukset kokematta. Samuel ymmärtää, ettei serkku sovi kokonaisen ihmisen eduskuvaksi, sellaiseksi, jota hän itse pitää ihanteenaan. Samuel onkin kasvanut ainutlaatuisiksi yksilöksi, Pekka Valveen sa- noin muhkuraiseksi tiiliskiveksi, joka ei sovi mihinkään muuriin. Hän tarkkailee elämää syrjästä ja osallistuu sen vilinään harkitusti ja pyrkimällä itseytensä säilyttämiseen.

Tehtaan varjossa (Pekkanen 1934) päättyy kokoavaan passukseen: "Hänen tehtävänsä on elää täällä maailmassa, ottaa osaa sen iloon ja suruun ja kasvaa suuremmaksi kuin hänen isänsä oli ja nähdä pitem- mälle kuin hänen isänsä näki."

Narsistista yhteisen hyvän edistäjäksi

ON SANOTTU, ETTÄ Joosef on freudilaisuuden kouluesimerkki. Kertomus eunukki Potifarista ja hänen vaimostaan on kuin freudilainen tapausseleste. Vaimo on joutunut avioliittoon rituaalisuista: tuleehan faaraan korkealla virkamiehellä toki olla puoliso, vaikka hän itse ei pystykään seksiin. Ei siis ihme, että nuoren ja kuvankau- niin talonhaltijan lii- kuskellessa vaimoa palvelemassa tämän siihen asti syvällä uinuneet halut heräävät.

Freudilaisesti tulkittavia ovat myös unet – niin Joosefin omat kuin faaraan ja hänen hovimiestensä – jotka aikansa mystiset tieteet sisäistänyt nuorukainen taitavasti selittää. Täysin vastakkaismerkkis- ten vaiheiden jälkeen Joosef kasvaa tietoisuuteen itsestään. Hänen "olemuksessaan ja kohtalossaan toteutuvat ennen tapahtuneet ja tulevat tapahtumat", Kauko Kyyrö toteaa. Joosef-yksilössä siis tapah- tuu hänen sukunsa koko kehitys lyhennettynä ja tiivistettynä. Eikä se

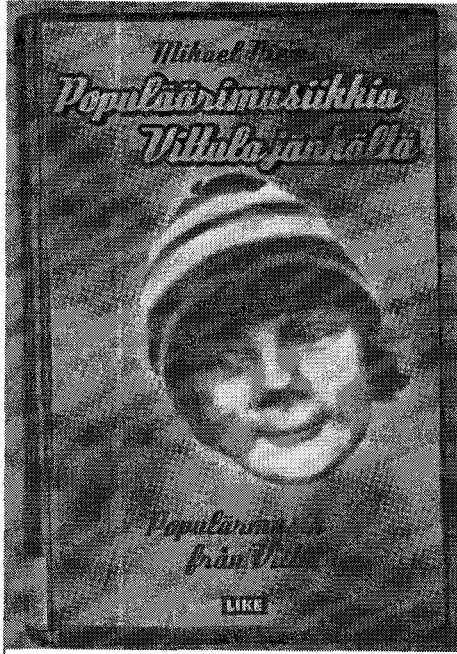
riitä. Kallio-Visapää sanoo, että Joosefin vaiheet ovat symbolinen tarina koko ihmiskunnan heräämisestä myyttis-kollektiivisestä tilasta minä-tietoisuuteen, samalla kun ihminen kohdistaa "vaateliaan halunsa" palveluun kaikkein korkeinta, Jumalaa, joka on Henki.

Egyptissä Joosefin nuoruuden opinnot ja ajattelu kantavat hedelmää. Hienoon tilanteenmukaiseen käytökseen yhdistyneinä ne edistävät hänen nousemistaan sivilisoituneessa maassa. Faaraossa hän kokee vertaisensa ajattelijan. Amenhotepilla on suuria uskonnollis-valtiollisia uudistussuunnitelmia, joita he pohtivat yhdessä. Mutta Joosefin ajattelu konkretisoituu. Abstraktien oppien pohtimisesta hän siirtyy käytännön pulmien ratkaisemiseen. Osien maailmassa "yleissilmäyksen herra" ei voi askarrella. Hänen maailmankuvansa laajenee tasasuhteisesti käsittämään hengen ja luonnon viisaudet. Sellaisena hän elää Eino Kailan opin mukaisesti syvähenkistä elämää. Nuoruutensa narsismissa Joosef on ajatellut etupäässä itseään. Hän on jannonnut muiden ihmisten kiitosta, eikä sekään ole riittänyt, vaan hän on keimaillut täysikuunkin edessä, mistä isä on häntä torunut. Nyt hänellä on jalat maassa. Hänen tulee elää Egyptin etiketin mukaan; avioliitonkin järjestää faarao.

Nuoruudessaan oman minänsä ympärillä pyörinyt narsisti kypsyy yhteisen hyvän edistäjäksi. Hänestä tulee Suuri Ruokkija, Egyptin ja oman sukunsa pelastaja. Siten hän on Goethen Faustin tai Wilhelm Meisterin hengenheimolainen. Kypsyttyään monien vaiheiden jälkeen persoonallisuudeksi he kaikki uhraavat taitonsa ja voimansa toisten hyväksi.

Kehitys nuorukaiseksi hyvinvointivaltion periferiassa

LMESTYTTYÄÄN VUONNA 2000 Mikael Niemen "Vittulajänkä" kohdattiin kaikkeen tottunutta lukijakuntaa. Kursailematon kielenkäyttö ja raakojen tapojen kuvaus ei sinänsä ollut uutta; uutta oli vain tapahtumien sijoittaminen 1960-luvulle harvaanasuttuun Pohjois-Ruotsiin, joka on monien pienkulttuurien risteyspaikka. Sen kylissä

Mikael Niemen Ruotsin Lappiin paikallistuva "Vittula" on ollut suurmenestys sekä ruotsiksi että yli kymmenellä muulla kielellä julkaistuna.

puhutaan ruotsia, suomea (meänkieltä) ja saameakin. Arktinen tarinaperinne kukoistaa postmodernissa asussa. Lars Leevi Laestadiuksen herätysperintö vaikuttaa väkevässä lainvoimaisuudessaan. Toisaalta alueelle tunkeutuu hyvinvointivaltion kaupallisuus monine sivuilmiöineen sekä kommunismi.

Vittulajänkä on saanut nimensä asuntoalueen suurista lapsiperheistä. Tosin kertojan perhe on pieni: kommunistivanhempien lisäksi siihen kuuluu isosisko. Sitä vastoin parhaan toverin Nillan laestadiolaisessa kodissa on suuri lapsilauma. Kirjassa Pajalan keskustan elämä esit-
täytyy monitahoisesti lapsen ja nuorukaisen silmillä katsottuna. Todellisuus jatkuu kerronnassa fantasialla, mikä omalla kielellään valaisee pojan kehitystietä lapsuudesta aikuisuuden kynnykselle.

Seksuaalisuus läpäisee koko kirjan aina nimeä myöten. Pojan fantasiat tihkuvat sitä aivan psykoanalyttisessä mielessä. Esimerkiksi rottasodan perusteellisessä kuvauksessa voimakkaasti lisääntyvät ja ahneet rotat symboloivat nuoruuden päälle tunkevaa seksuaalisuutta.

Rottia tappamalla puberteetti-ikäinen pyrkii symbolisesti hallitsemaan voimakkaan testosteronivirran lietsomia himojaan. Huikeassa kuvauksessa oleskelusta käsityökoulun hylätyn lämmityskattilan sisässä esittäytyy pojan koko seksuaalinen kehitys lapsesta sukukypsyysyteen. Uteliaisuudesta kertoja on hiipinyt pienestä luukusta kattilaan, joka on “paksu kuin maatilän emäntä”. Pelätessään ulkopuolella liikkuvaa vahtimestaria hän ei uskalla tulla sieltä pitkään aikaan ulos. Fantasiassa hän elää siellä vuosikausia, kesät talvet. Lopulta seinä antaa periksi ja rautaemon erakko sinkoutuu räjähdysten mukana vapautteen vastasyntyneenä. Myös huikea mäenlasku Lestadiuksen törmältä Tornionjoelle on fantasiamatka aikuisuuteen. Varhainen seksuaalikokemus on “pojan suudelma”, joka muistuu romaanin lopussa taaksepäin katsovan kertojan mieleen. Sukupuoliyhteyden nuorukaisen viettelevät aktiiviset naiset.

Seksuaalisuus ilmenee primitiivisenä raakuutena. Sen tiliin kertoja panee peruskoulun oppilaiden niin poikien kuin tyttöjenkin erilaisiin ja heikompiin kohdistaman väkivallan, koulukiusaamisen: “liian voimakas seksin kaipuu, liian suuri ahdistuneisuus”. Koulun ote järjestyksenpidossa on heiveröinen. Opettajat pelkäävät puuttua häiriöihin. Syrjäseudulle ei aina saada päteviä opettajia, jotka hallitsisivat vaikeat olot. Oppilaille välitettävän kulttuurin ja heidän kotoa omaksumansa välillä on ammottava kuilu. Pitäessään koko koululle virallisen diskurssin mukaista puhuttelua rehtori sen paremmin kuin ammatinvalinnanohjaajakaan ei tavoita kuulijoitaan: “Heidän saarnansa olisivat kyllä tepsineet paremmin, mikäli he olisivat puhuneet meänkieltä ja uhkailleet meitä perkeleen kakaroita vitsalla ja selkäsaunalla ja elinikäisillä vammoilla, sillä sellaiseen kasvatusmenetelmään useimmat meistä olivat tottuneet”. Sitä paitsi kodeissa arvostetaan ankaraa työntekoa ja voimaa. Kertojan isä varoittelee kirjatielästä: mielisairaalat ovat pullollaan ihmisiä, jotka ovat lukeneet liikaa. Yhteinen peruskoulutus pyrkii sosiaalistamaan Pajalan nousevan sukupolven Svea-mamman symbolimaailmaan. Se välittää “eteläruotsalaista” elämäntapaa ja ihanteita. Takapajulaan ajautuneet väliaikaiset opettajat eivät osaa lausua kunnolla oppilaiden suomenkielisiä sukunimiä.

Mitään Pekkasen Samuelin tapaista itsekasvatusohjelmaa ei "Vittulajängän" kertojalla eikä hänen tovereillaan ole. Elämä on vaistomaista liikkumista tilanteesta toiseen. Etenkin pikkupoikavuosina jengi toimii impulssiensa mukaan; siinä suhteessa teos muistuttaa Sakari Pälsin (1932, 1965) "*fallesmannin Arvo*" -juttuja. Elämään kuuluu väkevien elämysten tavoittelu vaikkapa tappeluissa tai kiljunjuontakilpailussa. Tietenkin pojat samalla oppivat. Nykyään on huomattu, että ihminen oppii enemmän elämänsä eri tilanteissa kuin koulussa.

Pohjoisen alueen ankaruus heijastuu sosiaalisiin suhteisiin. Nousuhumalan innostama isä kertoo pojalleen, "mitä kaikkien nuorten miesten pitää tietää". Siihen kuuluu laaja selvitys alueen suvuista, jotta poika osaisi erottaa ne, joissa veri on "myrkyllistä". Aina tulee olla varuillaan ja varjella selustansa. "Moni sukulaisemme oli pistohaavojen ja luunmurtumien jälkeen saanut katkerasti katua hyväuskoisuuttaan", isä muistuttaa. Isäänsä laajemmalle näkevän kertojan eteen levittäytyy laajakangaspanodraama: "Oli kuin koko Tornionlaakso olisi muuttunut minun silmiäni edessä. Seutu täyttyi pienistä näkymättömistä ongeniimoista, jotka levittäytyivät ristiin rastiin ihmisestä toiseen. Ne muodostivat lujan ja valtavan vihan, himojen, pelkojen ja muistojen hämähäkinseitin." "Neliulotteinen verkko" tulisi vaikuttamaan hänenkin kohtaloonsa halusipa hän sitä tai ei.

Raaoista kasvatusotteistaan huolimatta perhe on tuki ja turva. Rauta ja pakkanen edustavat kovaa maailmaa. Romaanin alussa kertoja, aikuinen mies, suutelee Tiibetin jääkylmässä vuoristossa metallista rukouslaattaa ja kieli tarttuu siihen. Äitiä ei ole auttamassa kuten ennen pikkupoikakäissä, jolloin hän irrotti lämpimällä vedellä ulko-oven lukkoon tarttuneen kielen. Nyt on selvittävä omatoimisesti: lämmin kusi irrottaa kielen! Konsti lienee lapsuuden monipuolisten, ja arveltavien, kokemusten tulosta.

Romaanin lopussa kertoja on ruotsinkielen opettaja pikkukaupungissa. Lapsuuden kotiseudun tenho vetää hänet silloin tällöin Pajalaan. Kaikkine elämyksineen ja harhapolkuineen Pajalan aika on ollut täy-

teläistä elämää. Se on ollut hänen elämänkehänsä. Kasvatuksen tärkein osa on tapahtunut kasvatusinstituution ulkopuolella. Keskeinen elementti on ollut populaarimusiikki. Kanttorin pianolla pimputtaman Bachin preludin sävelet liukuvat yli keskittymättömän koulunurison. Heitä kiinnostaa vain jazz ja rock, amerikkalaislähtöinen populaarimusiikki; Elvis Presley on ajankohtainen. Englannin kiel-täkin opitaan kuuntelemalla äänilevyjä. Omin päin pojat opiskelevat kitaransoittoa osittain omatekoisilla välineillä. He perustavat oman bändin. Rokkailusta ei missään nimessä ole heille mitään hyötyä. Se on sivistysharrastusta, elämänilon irti päästämistä. Vain Nilla panos-taa siihen täysillä. Mutta hän kuolee nuorena. Siinä mielessä hän on Pekka Valveen arktinen rinnakkaistapaus.

Kolme kehitystietä – kolme erilaista kasvatusromania

TOISEN HENKILÖN suorittama ohjelmallinen kasvatus ja koulumai-nen opetus jäävät tarkastelluissa teoksissa vähälle. Suurin vaiku-tus sillä on Joosefin kehitystiehen, mutta orjaksi jouduttuaan hänkin alkaa kehittyä itsenäisesti. Kasvaminen on luontaista, se tapahtuu omaehtoisesti. Tärkeä osuus on kasvuympäristöllä ja elämäkoke-muksilla.

Kolmesta käsitellystä teoksesta *Tehtaan varjossa* (Pekkanen 1934) on ohjelmallis-in kasvatusromani. Siinä kasvamisajatus eksplikoi-daan selvimmin. Romanin ilmestymisaikaan mennessä Suomessa-kin oli ilmestynyt itsekasvatusoppaita. Useimmin niissä on kristilli-nen tendenssi, mutta esimerkiksi J. A. Hollon *Itsekasvatus ja elämi-sen taito* (1931) on otteeltaan humanistinen. Samuel Oinon periaat-teet ovat paljolti tämän oppaan mukaisia. Mainittakoon esimerkiksi käsitys tiedosta henkisenä voimana, jonka hankkimista motivoidaan Jeesuksen lausumalla, ettei ihminen elä yksinomaan leivästä. Samuel tavoittelee sivistystä, ei korkeampia asemia. Toisaalta Hollo muistut-taa kirjassaan *Kasvatuksen teoria* (1927), ettei itsekasvatusta varsi-naisessa mielessä olekaan. On vain kasvamista, jota säätelevät myös ulkoiset tekijät, ennen kaikkea elämä sosiaalisessa yhteisössä. Sama

ajatus on keskeinen Aittolan, Koikkalaisen ja Vahervan arkielämän oppimista käsittelevässä tutkimuksessa.

Joosefin ollessa Jumalan keksinnön välikappale ja ihmiskunnan heittäjän tietoisuuden symboli hänen kehitystiensä seuraaminen vaikeutuu romaanisarjassa esiintyvien aatteiden, katsomusten ja tulkintojen ylenpalttisuuden vuoksi. Mutta hänen kehityksensä on sarjaa koossapitävä punainen lanka. Kasvatuksellisesti huomionarvoista on, että lapsuudessaan paljon rakkautta osakseen saanut kestää elämän kolhujakin. Älykäs nuorukainen osaa kääntää kokemansa opikseen. Kovien kokemusten koulussa Joosef paranee epäterveestä itsekkeisyydestään.

Leena Kirstinän mielestä Vittulajängän eepos muistuttaa valistusajan kehitysromaaneja. Näin ajatellen tulee mieleen lähinnä Henry Fieldingin *Joseph Andrews* (1977) ja *Tom Jones* (1994). Niissä on oma moraalinsa samoin kuin "Vittulajängässä". Viimeksi sanottu voidaan tietyin perustein katsoa myös maailman mosaiikkimaisena näkemän postmodernin romaaniksi. Pajalan miljöössä liikkuvat monet moraalikäsitteet sulassa sovussa toisiansa liiemmin häiritsemättä.

Lähteitä

- Ahti, Keijo. 1967. Toivo Pekkasen kirjailijantie. Kehitys vuoteen 1941. WSOY.
- Fielding, Henry. 1977. *Joseph Andrews*in seikkailut. Suomentanut Hedman, Valfrid. Karisto. Hämeenlinna.
- Fielding, Henry. 1994. *Tom Jones*. Suomentanut Alopaeus, Marja. WSOY. Porvoo.
- Goethe, Johann Wolfgang von. 1923. Wilhelm Meisterin oppivuodet 1–2. Suomennokset. Otava.
- Hollo, J. A. 1927. Kasvatuksen teoria. Johdantoa yleiseen kasvatustoppiin. WSOY. Porvoo.
- Hollo, J. A. 1931. Itsekasvatus ja elämisen taito. WSOY. Porvoo.
- Mann, Thomas. 1947. Joosef ja hänen veljensä 1–3.

Mann, Thomas. 1948. Joosef ja hänen veljensä 4.

Pekkanen, Toivo. 1934. Tehtaan varjossa. Sekä 1963 ja 1982. WSOY.

Sakari Pälsi, Sakari. 1932. Fallesmannin-Arvo ja minä. Otava. Helsinki.

Sakari Pälsi, Sakari. 1965. Fallesmannin Arvo parhaimmillaan – pahimmillaan. Otava. Helsinki.

Rousseau, Jean-Jacques. 1933. Emilie eli kasvatuksesta. Suomentanut Hahl, Jalmari. Ensikäänös vuonna 1905. WSOY.

Tutkimus- ja teoriakirjallisuutta

Aittola, Tapio, Koikkalainen, Riitta & Vaherva Tapio. 1977. Aikuisten oppiminen arkielämän ympäristöissä. Jyväskylän yliopiston kasvatustieteen laitoksen julkaisuja 6.

Hobsbawm, Eric. 1993. Introduction: Inventing traditions. Teoksessa *The Invention of Tradition*. Ed. by Eric Hobsbawm and Terence Ranger. Canto edition Cambridge.

Kallio-Visapää, Sinikka. 1955. Kuvista ja kuvaamisesta. Esseitä taiteen ja kirjallisuuden ilmiöistä. Otava.

Kyyrö, Kauko. 1956. Thomas Mann. Yritys hänen aatemaailmansa hahmottelemiseksi. Turun yliopiston julkaisuja. Sarja B osa LV.

Lempä, Heikki. Mitä on sivistys? Teoksessa *Historian alku*. Historianfilosofia.

Palin, Eino. 1991. Bahtin kehitysromaanin tutkijana. Teoksessa *Bahtin boomi*. Toim. Anu Koivunen ym. Turun yliopisto. taiteiden tutkimuksen laitos. A n:o 22.

Rapola, Martti. 1962. Kielen kuvastimessa. Sana- ja tyylihistoriallisia tutkielmia kirjasuomen aiheista. WSOY.

Seppä, Tuomas ym. Toim. 1993. Aatehistoria. Maailmanhistoria. Tutkijaliitto.

Siljander, Pauli. toim. 2000. Kasvatus ja sivistys. Kasvatus kadoksissa. Gaudeamus. 2000.

Wilenius, Reijo. 1978. Snellmanin linja – henkisen kasvun filosofia. Gummerus.